

ŁUKASZ BEDNARSKI

Instytut Historii UMCS

*Związek Bojowników o Wolność i Demokrację
w okresie popaździernikowej odwilży w latach 1956–1959*

Association of Fighters for Freedom and Democracy
after the period of Polish Thaw, 1956–1959

Ogólna charakterystyka weryfikacji w województwie lubelskim

Związek Bojowników o Wolność i Demokrację (ZBoWiD) była to organizacja kombatancka utworzona w 1949 roku, w wyniku zjednoczenia działających na terenie Polski od roku 1945 jedenastu organizacji kombatanckich. Do roku 1989 ZBoWiD był politycznie i organizacyjnie uzależniony od PZPR. W swoich szeregach skupiał część byłych żołnierzy polskich regularnych formacji wojskowych, organizacji zbrojnych walczących w okresie odbudowy niepodległego państwa polskiego i podczas II wojny światowej, więźniów obozów hitlerowskich, jak również żołnierzy Wojska Polskiego, funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej uczestniczących w obronie i tworzeniu ustroju komunistycznego. Zadaniem ZBoWiD-u było m.in. potwierdzanie uprawnień socjalnych członków Związku, opieka nad rodzinami po poległych „bojownikach” czy też weryfikowanie kandydatów na członków Związku. ZBoWiD liczył kilkaset tysięcy członków: w roku 1970 około 330 tysięcy, natomiast w roku 1986 aż 800 tysięcy¹.

Istotnym elementem funkcjonowania ZBoWiD-u była weryfikacja kandydatów na członków Związku, która oparta była na określonych zasadach

¹ Nowa encyklopedia powszechna PWN, red. B. Petrozolin-Skownońska, t. 6, Warszawa 1997, s. 1050–1051.

wytyczonych przez Zarząd Główny ZBoWiD dla komisji weryfikacyjnych działających w poszczególnych województwach i powiatach. Po 1956 roku nastąpiła odnowa organizacji, zarówno na szczeblu centralnym, jak i wojewódzkim. Podjęte zostały działania mające na celu wyeliminowanie błędów z działalności Związku z okresu stalinowskiego. W okresie tym pojawiały się głosy w organizacji, aby Związek zlikwidować. Jego działalność w dobie stalinizmu była ograniczana również przez samych działaczy ZBoWiD, m.in. przez Grzegorza Wajskopa, członka lubelskiej organizacji, który stopniowo dążył do likwidacji Związku. Sprawy te dogłębnie były poruszane na zjeździe wojewódzkim ZBoWiD-u w Lublinie².

W związku z reorganizacją ZBoWiD-u po 1956 roku (dzięki uchwałom Rady Naczelnej ZBoWiD z 19–20 grudnia 1956 roku) dochodziło na terenie województwa lubelskiego do powołania władz wojewódzkich i powiatowych Związku, jak również do zjazdu wojewódzkiego ZBoWiD-u, który miał miejsce 11 listopada 1956 roku. Do władz wojewódzkich i powiatowych powoływani byli ludzie wartościowi, ale niekiedy zdarzały się sytuacje, że do Związku byli przyjmowani reprezentanci odmiennej linii politycznej, niż ta która została wytyczona na VIII Plenum KC PZPR, jak również osoby, które podczas okupacji współpracowały z niemieckim okupantem. W ZBoWiD-zie bowiem nie było miejsca dla osób działających w latach 1944–1956 w polskim państwie podziemnym, w szczególności dla członków organizacji niepodległościowych, takich jak WiN czy NSZ, jak również dla żołnierzy AK³.

² Archiwum Państwowe w Lublinie [dalej: APL], Związek Bojowników o Wolność i Demokrację Zarząd Wojewódzki [dalej: ZBoWiD ZW], sygn. 87. Protokół z wojewódzkiego zjazdu ZBoWiD odbytego w dniu 11 listopada 1956 roku w Okręgowym Domu Oficera w Lublinie przy ul. Żwirki i Wigury, k. 64–115.

³ Dla głębszego przedstawienia stosunku ZBoWiD-u do członków państwa podziemnego z lat 1944–1956 przytoczę fragment uchwały przyjętej na Plenum Zarządu ZBoWiD w Lublinie z dnia 26 listopada 1957 roku, który dobitnie obrazuje postawę Związku m.in. do działaczy polskiego państwa podziemnego: „Nie ma i nie może być miejsca w ZBoWiD dla zdrajców sprawy wolności i niepodległości, dla tych którzy w okresie niewoli narodowej współpracowali z okupantem hitlerowskim, dla tych którzy mają ręce zbrukane krwią w bratobójczych lub skrytobójczych mordach, dokonywanych na działaczach antyhitlerowskiego Ruchu Oporu, dla tych którzy prowadzili zbrodniczą działalność po odzyskaniu niepodległości, którzy po dziś dzień są wrogami Polski Ludowej, budującej socjalizm i działającą na jej szkodę. ZBoWiD jest organizacją patriotów – żołnierzy wczoraj walczących o Niepodległość Ojczyzny, dziś – rzetelną pracą dla Polski Ludowej tę niepodległość umacniających. Dlatego jednocząc się w nasze szeregi, usuwamy poza nawias ZBoWiD tych, którzy plamią dobre imię członka naszego Związku, dlatego odgradzamy się od polityków zbankrutowanych, wstecznych koncepcji politycznych. Dlatego z całym zdecydowaniem potępiamy usiłowania antysocjalistycznych, reakcyjnych, warcholskich elementów, które pra-

Sprawa AK była poruszona na spotkaniu delegacji ZBoWiD-u z Egzekutywą KW PZPR w Lublinie, podczas którego ówczesny sekretarz KW PZPR w Lublinie Stanisław Szot⁴ negatywnie odniósł się do kandydatów ubiegających się o członkostwo w ZBoWiD-zie, szczególnie do tych którzy wywodzili się ze środowiska AK, stwierdzając, że: „nie może być w tej chwili ogólnego popędu do przyjaźni z całym ruchem AK-owskim, bo niejedyn z nich trzyma broń w zanadru i mogą przeciw nam ją skierować”. Dodał również, że „zarząd ZBoWiD winien określić, kto może być członkiem ZBoWiD”⁵.

Władze ZBoWiD-u swoje struktury dla członków AK zaczęły otwierać po 1956 roku, kiedy rozpoczęła się dyskusja na temat rehabilitacji akowców. Próba wyeksponowania problemu AK był opublikowany na łamach „Po prostu” artykuł pod tytułem *Na spotkanie ludziom z AK* autorstwa Jerzego Ambroziewicza, Waleriego Namiotkiewicza i Jana Olszewskiego. Autorzy w artykule wyraźnie opowiadali się za rehabilitacją byłych członków AK, stwierdzając:

[...] ludzie ci [członkowie AK] wstydzieli się swojej walki z okupantem, dlatego tylko, że stoczyli ją w szeregach AK, traktowali ją jako plamę na życiorysie, jedynie słuszny wybór – walkę – uznali za błąd, niektórzy wyparli się swojej przeszłości. Piętno akowskiej przeszłości stawiało niżej od tych, którzy w czasie okupacji tchórzliwie stronili od walki. Ci mieli „jasną” przeszłość

gną znaleźć w ZBoWiD, w szeregach członkowskich bazy dla swej działalności”. Por.: APL, ZBoWiD ZW, sygn. 234. Uchwała Plenum Zarządu ZBoWiD z dnia 26 listopada 1957 roku w sprawie niektórych zagadnień sytuacji i aktualnych zadań ZBoWiD na terenie województwa lubelskiego, k. 124. Członkowie podziemia antykomunistycznego przez lata określani byli przez władzę jako „bandy działające podczas okupacji hitlerowskiej”. Polskie podziemne niepodległościowe w pierwszych latach rządów komunistycznych było ich największym wrogiem. W jego tłumienie zaangażowane były jednostki NKWD oraz aparat bezpieczeństwa, który był tworzony przez polskich komunistów. W wyniku „odwilży” w 1956 roku wielu członków państwa podziemnego zostało zrehabilitowanych i wyszło z więzień na wolność, lecz pomimo to i tak byli określani „bandytami” lub „reakcjonistami”, a ponadto inwigilowani byli przez SB. Innej postawy co do WiN i NSZ nie mógł przyjąć ZBoWiD, w którego szeregach nie było miejsca dla „zdrajców”. Zob. szerzej: *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956*, red. R. Wnuk, Warszawa–Lublin 2007.

⁴ Stanisław Szot, pseud. „Kot” – ur. 12 kwietnia 1917 roku w Opoce (województwo lubelskie, powiat Kraśnik); jako robotnik pracował w kopalni fosforytów i kamieniołomów na terenie Annapola, gdzie w roku 1935 zorganizował związki zawodowe i pełnił w nich funkcję sekretarza; w latach 1935–1938 należał do KZMP; w 1942 roku został członkiem KW PPR w Lublinie i zastępcą dowódcy obwodu GL i AL w Lublinie; w roku 1943 został członkiem Komitetu Obwodowego PPR; od października 1956 roku do stycznia 1957 roku pełnił funkcję sekretarza KW PZPR w Lublinie; w roku 1957 został wybrany posłem na Sejm II kadencji. Por.: AAN, Akta osobowe, sygn. 8135. Życiorys i ankieta personalna Stanisława Szota, k. 1–4.

⁵ APL, KW PZPR, sygn. 216. Protokół nr 37/56 z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Lublinie z dnia 5 grudnia 1956 roku, k. 117.

bez plam i obciążeń. Tamci zaś z ludzi walki zmienili się w biernych obserwatorów życia. Smutne doświadczenia stępiły w nich aktywną postawę, pozbawiły nas takiego ich udziału w budowie nowego życia, na jaki było ich stać. Wyrządziliśmy tym ludziom wielką krzywdę, wyrządziliśmy może jeszcze większą krzywdę naszej sprawie. Tę krzywdę trzeba jak najszybciej naprawić, trzeba dokonać moralnej rehabilitacji wielkiej części ludzi naszego pokolenia, byłych żołnierzy AK⁶.

Kolejnym krokiem w kierunku rehabilitacji AK było przemówienie sekretarza KC PZPR Zenona Kliszki wygłoszone po IV zjeździe PZPR, 31 lipca 1964 roku, podczas współorganizowanych przez ZBoWiD obchodów dwudziestej rocznicy powstania warszawskiego, podczas którego mówił:

[...] nie wiem, gdzie jest i co robi pułkownik Mieczysław Niedzielski „Żywiciel”⁷. Z tej trybuny ówczesny porucznik, członek dowództwa żoliborskiego AL, przesyła mu słowa żołnierskiego pozdrowienia.

Fragmenty tego przemówienia zostały opublikowane w organie prasowym ZBoWiD-u „Za wolność i lud” pod znamienym tytułem *Nic już nas nie dzieli*⁸.

⁶ J. Ambroziewicz, W. Namiotkiewicz, J. Olszewski, *Na spotkanie ludziom z AK*, „Po prostu”, 11 marca 1956, nr 11, s. 123. Po 1956 roku do redakcji czasopisma „Po Prostu” napływało wiele listów. Do czasopisma pisali głównie ludzie skrzywdzeni przez system stalinowski. Skarżono się na arogancję, korupcję i niekompetencję władzy. Narzekano na brak mieszkań i niedobór towarów. W listach skierowanych do redakcji mówiono również o łamaniu praworządności. Jeżeli autorzy listów pisali już o „łamaniu praworządności” w okresie stalinowskim, to nie wykraczali poza przyjęte w „Październiku” ramy publicznych komentarzy na ten temat. Listów, które dotyczą osób bezpośrednio przesładowanych politycznie, było bardzo mało. Jeżeli już takie napływały, to dotyczyły np. szyskan czy zwalniania z pracy. Na przykład: były pracownik Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu przesłał do redakcji czasopisma apel do studentów tejże szkoły, aby został przywrócony w szeregi członków PZPR były dziekan wydziału filologicznego, za którego wykluczeniem kilka lat wcześniej głosował. Dziekan był w czasie wojny powiatowym komendantem AK w Pułtusk. Por.: A. Leszczyński, *Sprawy do załatwienia. Listy do „Po Prostu” 1955–1957*, przedmowa M. Kula, Warszawa 2000, s. 104, 107.

⁷ Mieczysław Roman Niedzielski, pseud. „Żywiciel” – ur. 9 sierpnia 1897 roku w Jeziornej k. Warszawy. Od stycznia 1919 roku był w WP. W konspiracji działał od 1940 roku, natomiast od wiosny 1940 roku pełnił funkcję komendanta Obwodu Żoliborz Okręgu Warszawa – Miasto ZWZ, a następnie Okręgu Warszawskiego AK w stopniu majora. Na podpułkownika został mianowany 11 stycznia 1942 roku. Po utworzeniu warszawskiego korpusu AK p.o. dowódcy 8. Dyw. im. Romualda Traugutta. Po wojnie pozostał na emigracji w Stanach Zjednoczonych, gdzie pracował jako robotnik. Zmarł 18 maja 1980 roku w Chicago. Por.: *Kronika powstań polskich 1794–1944*, opracowanie całości pod kierunkiem M. Michalika, Warszawa 1994, s. 457.

⁸ J. Wawrzyniak, *ZBoWiD i pamięć II wojny światowej 1949–1969*, Warszawa 2009, s. 269–270. Czasopismo Związkowe „Za wolność i lud” było przeznaczone dla członków ZBoWiD-u. Na łamach prasy pojawiały się artykuły dotyczące m.in. antysemityzmu. Por.: M. Mazur, *Propagando-wy obraz świata. Polityczne kampanie prasowe w PRL 1956–1980*, Warszawa 2003, s. 90.

W drugim półroczu 1957 roku pojawiła się koncepcja opracowania zasad weryfikacyjnych kandydatów, którzy zgłaszali się do ZBoWiD-u. Było to związane przede wszystkim z masowym napływem kandydatów, którzy ubiegali się o legitymacje ZBoWiD-u, ale i dotyczyło to osób, które już działały w Związku i nie zostały zweryfikowane. Masowy napływ kandydatów do organizacji wynikał z korzyści z członkostwa w ZBoWiD-zie (szczególnie w latach sześćdziesiątych)⁹. Członkowie Związku mieli prawo ubiegać się o renty, pożyczki finansowe, zapewnione mieli świadczenia lekarskie i wyjazdy do sanatoriów, rozpatrzenie podania o przyznanie statusu inwalidy (w skład wojewódzkich komisji do spraw zatrudnienia i inwalidztwa wchodziły lekarze należący do ZBoWiD-u), otrzymywali zapomogi z wydziału zdrowia i opieki społecznej prezydium rady narodowej czy chociażby mieli zapewniony przydział materiałów budowlanych. Osoby starsze, które były pozbawione opieki i rodziny, miały pierwszeństwo w przyjmowaniu do domów starców prowadzonych przez wydziały zdrowia. ZBoWiD rozpoczął również budowę własnych domów opieki – pierwszy był dom weterana otwarty na warszawskich Bielanach (1966 roku). Członek organizacji miał również zagwarantowane pierwszeństwo w ubieganiu się o koncesję na prowadzenie kiosku z gazetami, napojami, punktu gier itp.¹⁰

Należy również zauważyć, że ZBoWiD był „grupą nacisku” na organy władzy administracyjnej PRL. Świadczy o tym m.in. projekt uchwały Zarządu Oddziału ZBoWiD w Zamościu, w ramach którego Wojewódzka Rada Narodowa miała zwrócić się do poszczególnych instytucji państwowych w województwie lubelskim, aby zwolnienia z przedsiębiorstw, zakładów pracy i przenoszenie na gorzej płatne stanowiska nie obejmowały członków ZBoWiD-u. Członkowie Związku w świetle projektu mieli pierwszeństwo w przyjmowaniu do pracy¹¹.

⁹ W wyniku wydarzeń październikowych 1956 roku lubelski ZBoWiD odrodził się dzięki byłym żołnierzom AK. Na przełomie 1956/1957 roku organizacja brała udział w licznych uroczystościach i akcjach masowych. Zob. szerzej I. Main, *Trudne świętowanie. Konflikty wokół obchodów świąt państwowych i kościelnych w Lublinie (1944–1989)*, Warszawa 2004, s. 127.

¹⁰ J. Wawrzyniak, *ZBoWiD i pamięć...*, s. 250.

¹¹ APL, ZBoWiD ZW, sygn. 181. Projekt uchwały Prezydium WRN w Lublinie w sprawie zwolnienia z pracy weteranów walk wyzwolenicznych, k. 106. Po centralizacji Związku w okresie stalinowskim następowała jego stopniowa likwidacja. Z liczącej w roku 1949 ok. 260 tys. członków organizacji Związek skurczył się do 55 tys. na początku 1956 roku. Likwidacji uległ prawie cały majątek Związku, w tym środki przeznaczone na opiekę socjalną. Większość nieruchomości, które należały do Związku, były przekazywane różnym resortom państwowym. Od 1951 roku źródłem dochodów Związku były dotacje Urzędu Rady Ministrów. Dofinansowanie było jednak znikome, w efekcie likwidowano etaty i biura w powiatowych i okręgowych zarządach ZBoWiD-u oraz wyraźnie zmniejszono wydatki socjalne. Do 1972 roku, kiedy został powołany Urząd ds. Kombatantów, ZBoWiD był ważnym pośrednikiem, dzięki któ-

Poszczególne zasady weryfikacyjne zostały ujęte w regulaminach weryfikacyjnych, a mianowicie: w instrukcji i regulaminie weryfikacyjnym z dnia 15 lipca 1957 roku (były to wstępne dokumenty regulujące zasady weryfikacyjne) i regulaminie weryfikacyjnym z dnia 15 grudnia 1959 roku. Zarząd Główny Związku zobligował wszystkie organizacje terenowe do zintensyfikowania werbunku członków na podstawie tych regulaminów, jak i do pomocy okręgowym komisjom weryfikacyjnym w ich pracach¹².

W początkowym okresie weryfikacja była mało efektywna, gdyż wiele osób uprawnionych do członkostwa w ZBoWiD-zie nie znalazło się w jego szeregach. Województwo lubelskie na tle innych województw w dziedzinie weryfikacji wypadło najslabiej, co ilustruje poniższa tabela.

Tabela 1. Liczba zweryfikowanych kandydatów ubiegających się o członkostwo w ZBoWiD-zie w poszczególnych województwach

Województwo	Liczba osób zweryfikowanych w tysiącach
Warszawskie	34 200
Kieleckie	10 369
Krakowskie	10 226
Lubelskie	7 271

Źródło: opracowanie własne autora na podstawie: APL, ZBoWiD ZW, sygn. 181. Plenum Zarządu Głównego ZBoWiD. Sprawozdanie z działalności ZBoWiD (grudzień 1956–październik 1958), k. 196.

Jak wskazuje tabela 1, pod względem weryfikacji najlepiej wypadło województwo warszawskie, a najgorzej lubelskie. Województwo warszawskie wypadło najlepiej prawdopodobnie dlatego, że znajdowała się tam siedziba Głównej

remu kombatanci mogli otrzymać zasiłki, bezzwrotne zapomogi, nieoprocentowane pożyczki, skierowania do sanatoriów, dopłaty do lekarstw. Związek był też instytucją lobbującą za ustawą o szczególnych uprawnieniach dla kombatantów, która została uchwalona ostatecznie w 1982 roku. Por.: J. Wawrzyniak, *Związek Bojowników o Wolność i Demokrację – ewolucja ideologii a więź grupowa*, [w:] PRL – trwanie i zmiana, red. D. Stola i M. Zaremba, Warszawa 2003, s. 356, 357. Zob. również: Ustawa z dnia 16 maja 1982 r. o szczególnych uprawnieniach kombatantów, w: Dz.U., nr 16, poz. 123, 1982 r.

¹² APL, ZBoWiD ZW, sygn. 181. Plenum Zarządu Głównego Związku Bojowników o Wolność i Demokrację. Sprawozdanie z działalności ZBoWiD (grudzień 1956–październik 1958), k. 195.

Komisji Weryfikacyjnej i praca na tym odcinku szła sprawnie. Przyczyn słabej pozycji województwa lubelskiego, nawet w stosunku do województw kieleckiego i krakowskiego, można doszukiwać się w słabej strukturze organizacyjnej lubelskiego Związku, jak również w opieszałości Zarządu Głównego, który zwlekał z opracowaniem regulaminu weryfikacyjnego. Być może problemem była też duża liczba osób, które należało zweryfikować, zważywszy na fakt, że Lubelszczyzna była istotnym centrum działań partyzanckich w okresie II wojny światowej¹³.

Ważnym etapem działalności Związku była weryfikacja stopni wojskowych oraz nadawanie odznaczeń za działalność bojową. Przy Komisjach Weryfikacyjnych wszystkich zarządów ZBoWiD-u w początku 1957 roku zostały powołane specjalne Komisje Weryfikacyjno-Odznaczeniowe, których głównym zadaniem było regulowanie spraw stopni wojskowych i odznaczeń za działalność podczas II wojny światowej. Komisje te zebrały około 99 359 spraw. Pod dokonaniu wstępnej analizy wniosków przesłały one do Zarządu Głównego ZBoWiD aż 77 014 wniosków. Wnioski, które dotyczyły weryfikacji stopni oficerskich, rozpatrywała Komisja Weryfikacyjna Ministerstwa Obrony Narodowej, a w pracach tej Komisji brał udział przedstawiciel Zarządu Głównego ZBoWiD. Komisja ta w swojej pracy natrafiała na masę problemów. Wiele składanych wniosków nie było należycie udokumentowanych, w efekcie przyczyniało się to do przedłużania prac Komisji przez zbieranie dodatkowych dokumentów w postaci np. zeznań świadków. Aby rozwiązać ten problem, w listopadzie 1957 roku. Plenum Zarządu Głównego powołało Główną Komisję Odznaczeniową, której głównym celem i zadaniem było opiniowanie, weryfikowanie spraw i wniosków przed przedłożeniem ich Radzie Państwa¹⁴.

Poza wyżej opisanym problemem przy analizie wniosków odznaczeniowych okazało się również, że Komisje terenowe zweryfikowały wiele wniosków wątpliwych pod względem merytorycznym, a mianowicie niesłusznych lub nieuzasadnionych. W niektórych przypadkach zakwalifikowane zostały osoby, które w świetle kryteriów weryfikacyjnych nie posiadały żadnego prawa przynależności do ZBoWiD-u. Na przykład w okręgu katowickim o odznaczenie ubiegała się osoba, która po 1950 roku została skazana na dwa lata więzienia za nielegalne przekroczenie granicy, a w roku 1954 na cztery i pół roku więzienia za nielegalne posiadanie broni i ucieczkę z przymusowego ośrodka pracy. Zaniedbania te powodowały opóźnienia w pracach Komisji, która zmuszona

¹³ *Ibid.*, k. 196.

¹⁴ *Ibidem.*

była zwracać wnioski komisjom terenowym. Musiały one uzupełniać dokumentację, by wydawać solidne wnioski oparte na rzetelnej dokumentacji¹⁵.

Weryfikacje odznaczeń za zasługi i patriotyczną postawę podczas II wojny światowej były również dokonywane przez Główną Komisję Weryfikacyjną. Znaczna liczba wniosków (było ich aż 32 000!) dotyczyła przede wszystkim przyznania medali i odznak pamiątkowych, jak Medal Zwycięstwa i Wolności za Warszawę, Odznaka Grunwaldzka. Do 3 września 1957 roku wręczono 21 575 odznaczeń tejże kategorii, natomiast w Radzie Państwa ubiegano się o przyznanie ponad 16 000 Wielkopolskich i Śląskich Krzyży Powstańczych weteranom tych powstań. Liczbę przyznanych odznaczeń przez Radę Państwa przedstawia tabela 2. Całkowite zakończenie akcji nadawania odznaczeń bojowych zaplanowano na rok 1959¹⁶.

Tabela 2. Liczba i rodzaj przyznanych odznaczeń przez Radę Państwa w skali kraju

Rodzaj odznaczenia	Liczba
Partyzanckie	721
Order zasługi PRL	287
Odrodzenia Polski (różnych klas)	133
Virtuti Militari	2
Krzyż Grunwaldu	1

Źródło: opracowanie własne autora na podstawie: APL, ZBoWiD ZW, sygn. 181. Plenum Zarządu Głównego ZBoWiD. Sprawozdanie z działalności ZBoWiD (grudzień 1956–październik 1958), k. 196.

Problemy weryfikacyjne były poruszane w dyskusjach i naradach na wyższych szczeblach Związku. Przykładem zainteresowania weryfikacją była narada przewodniczących zespołów partyjnych przy Zarządach Oddziałów ZBoWiD i sekretarzy zarządów oddziałów przy Zarządzie Okręgu ZBoWiD w Lublinie. Narada została zorganizowana przez Wydział Propagandy KW PZPR w Lublinie i miała na celu ocenę działalności ZBoWiD-u za okres od listopada 1956 roku do 30 czerwca 1960 roku. Działalność Związku omówił Sekretarz Okręgu

¹⁵ *Ibidem.*

¹⁶ *Ibid.*, k. 197.

ZBoWiD w Lublinie Jan Litko, natomiast pracę Zespołów Partyjnych przy Zarządzie Okręgu Związku omówił Stefan Kamiński. Zwracał on uwagę na zmiany, jakie zaszły po październiku 1956 roku, kiedy to do ZBoWiD-u przyjmowano ludzi, którzy nie byli związani z panującym w PRL ustrojem¹⁷. Stwierdził, że sprawa weryfikacji jest poważnym problemem, gdyż do Związku przyjmowani byli ludzie, którzy kierowali się pobudkami materialnymi¹⁸.

W celu wyeliminowania członków, którzy nie powinny znaleźć się w ZBoWiD-zie, została powołana Komisja Weryfikacyjna przy oddziale ZBoWiD-u w Lublinie. Ukonstytuowała się ona w dniu 1 grudnia 1956 roku w składzie: Czesław Szymański jako przewodniczący Komisji, Zygmunt Mazurek, jako zastępca przewodniczącego, i sekretarze Komisji: Stanisław Jabłoński, Józef Radajewski i Zygmunt Twarog. Komisja w tym składzie odbyła pierwsze posiedzenie 24 stycznia 1957 roku¹⁹.

Działalność Komisji w jej początkowej pracy była mało wydajna. Przyjęła ona od sekretarza 43 kwestionariusze kandydatów na członków, które nie

¹⁷ S. Kamiński w swojej wypowiedzi zwracał uwagę przede wszystkim na członków WiN i NSZ.

¹⁸ APL, ZBoWiD ZW, sygn. 181. Protokół z narady przewodniczących Zespołów Partyjnych przy Zarządach Oddziałów ZBoWiD oraz Prezesów lub Sekretarzy Zarządów Oddziałów członków Partii – z udziałem członków Zespołu Partyjnego przy Zarządzie Okręgu ZBoWiD w Lublinie, zorganizowanej przez Wydział Propagandy KW PZPR w Lublinie, k. 2–4.

¹⁹ Członkowie komisji wywodzili się przede wszystkim ze skrajnie lewicowych organizacji konspiracyjnych, takich jak AL i GL, po wojnie związani byli z PPR, a po 1949 roku działali w PZPR. W skład Komisji nie wchodziłi byli członkowie AK. Oto wybrane sylwetki członków Komisji: **Jabłoński Stanisław pseud. „Stach”**, „**Toporski**”, syn Józefa, ur. 25 lutego 1909 roku. Podczas okupacji wstąpił do GL–AL, a następnie PPR. Współpracował m.in. z Franciszkiem Józwiakiem „Witoldem”. Odznaczony m.in. Krzyżem Oficerskim OOP; **Radajewski Józef pseud. „Warta”**, syn Józefa, ur. 7 grudnia 1911 roku w Lipniku, pow. Lubartów. Na początku okupacji hitlerowskiej związał się z konspiracją w KOP i ZWZ, a 27 czerwca 1942 roku został członkiem PPR i GL. Pełnił obowiązki zastępcy dowódcy lubelskiego garnizonu AL–GL, będąc jednocześnie dowódcą grupy dywersyjno-bojowej na lubelskim węźle kolejowym. Przeprowadził wiele akcji sabotażowych i dywersyjno-bojowych w obiektach i urządzeniach kolejowych oraz na szlakach komunikacyjnych, wyrządzając okupantowi poważne straty i powodując zakłócenia w systemie komunikacji, zaopatrzenia i łączności. Zmarł w Lublinie w czerwcu 1974 roku; **Mazurek Zygmunt pseud. „Sokół”**, syn Jana i Rozalii, ur. 9 sierpnia 1913 roku w Wandzinie, pow. Lublin. W 1942 roku wstąpił do PPR na terenie Urszulina, a następnie do GL–AL. Organizował komórki PPR w Urszulinie, Olszance, Woli Gałęzowskiej. Od kwietnia 1943 roku pełnił funkcję komendanta garnizonu GL w południowej części pow. lubelskiego, a na początku roku 1944 został powołany na stanowisko dowódcy AL w tym rejonie. Brał udział w walkach z Niemcami i w akcjach sabotażowych, m.in. w 1943 roku na drodze Wysokie–Lublin i k. Piotrkowa, zaś w 1944 na drodze Turobin–Bychawa. W czerwcu 1944 na posiedzeniu KP PPR podokręgu wszedł w skład KP jako technik. Odznaczony Krzyżami Walecznych, Partyzanckim, Odznaką Grunwaldzką. Por.: *Księga partyzantów Lubelszczyzny. Polska Partia Robotnicza, Gwardia Ludowa i Armia Ludowa*, red. E. Olszewski, t. I, cz. 2, Lublin 2002, s. 8, 223, 148.

posiadały wszystkich wymaganych dokumentów i były wypełnione niedbale – niektóre kwestionariusze nie były podpisane i zaopatrzone datą złożenia – w efekcie zadanie Komisji ograniczało się do wzywania zainteresowanych osób w celu uzupełnienia dokumentacji, a nie koncentrowała się na weryfikowaniu. Stan ten wpływał ujemnie na działalność Komisji i weryfikację członków, a liczba spraw nierozpatrzonych rosła w miarę napływania nowych kwestionariuszy. Komisja ogólnie w okresie sprawozdawczym odbyła 5 posiedzeń. Na posiedzeniach tych rozpatrzyła pozytywnie 147 kwestionariuszy, z tego wydano 106 legitymacji, w tym 15 podopiecznym i 3 sierotom (zadaniem ZBoWiD-u była również troska o dzieci po poległych bojownikach). Ogólna liczba zgłoszonych kwestionariuszy wynosiła 227. W trzech wypadkach odmówiono weryfikacji, ponieważ zgłoszone osoby nie spełniały warunków zawartych w statucie. Komisja zwróciła również uwagę na postanowienia rozdziału I str. 2 punkty 2 i 3 okólnika Zarządu Głównego ZBoWiD z dnia 8 marca 1957 roku, według którego do czasu otrzymania regulaminu weryfikacyjnego oraz powołania nowych okręgowych komisji weryfikacyjnych oddział powinien ograniczyć się do przyjmowania i ewidencjonowania kwestionariuszy i przesyłania ich do Zarządu Okręgu²⁰. Czy Zarząd Główny zakwestionował istnienie Komisji Weryfikacyjnej? Czy Komisja mogła działać nielegalnie? Uważam, że jest to wykluczone, ponieważ Komisja wielokrotnie interweniowała w Zarządzie Głównym w sprawie regulaminu weryfikacyjnego i zapewne ZG ZBoWiD był poinformowany o jej działalności²¹. Ale faktem jest, że Komisja rozpoczęła swoją działalność, nie czekając na żadne instrukcje ani wytyczne dotyczące weryfikacji (rozpoczęła działalność 1 grudnia 1956 roku, a pierwsza instrukcja weryfikacyjna została wydana przez Zarząd Główny ZBoWiD 15 lipca 1957 roku) z Zarządu Głównego ZBoWiD w Warszawie.

Początkowa działalność Komisji Weryfikacyjnej była mało efektywna. Zaniedbania Zarządu Głównego ZBoWiD w sprawie wytyczenia regulaminu, jak również braki w organizacji pracy w samej Komisji, która nie zawsze zbierała się w komplecie (Radajewski i Mazurek w pierwszych tygodniach wykazywali się dużą aktywnością w działaniach Komisji, lecz później ograniczyli swój udział w jej pracach), doprowadziły do dostosowania się Komisji do okólnika z 8 marca 1957 roku Zarządu Głównego ZBoWiD i ograniczenia się do wstępnych badań

²⁰ APL, ZBoWiD ZW, sygn. 172. Sprawozdanie z dotychczasowej działalności Komisji Weryfikacyjnej przy oddziale ZBoWiD w Lublinie powołanej do życia w dniu 1 grudnia 1956 roku, k. 172.

²¹ *Ibidem*.

prawidłowości wypełnionych kwestionariuszy, w celu odciążenia sekretariatu²². Niedociągnięcia i duże ułomności w działaniu Komisji doprowadziły do jej małej efektywności i być może było to powodem, że do ZBoWiD-u dostawały się osoby, które kolaborowały z niemieckim okupantem lub nie posiadały żadnych formalnych praw do ubiegania się o członkostwo.

Instrukcja i regulamin weryfikacyjny z 15 lipca 1957 roku

Sytuacja w weryfikowaniu kandydatów na członków ZBoWiD-u zmieniła się dopiero po wydaniu instrukcji Zarządu Głównego ZBoWiD z dnia 15 lipca 1957 roku dla komisji weryfikacyjnych. Instrukcja określała, kto i na jakich zasadach może ubiegać się o członkostwo w Związku, a kto nie. Podstawą do weryfikacji był statut Związku, który rozróżniał członków zwyczajnych i członków biernych.

Członkiem zwyczajnym Związku mógł zostać każdy obywatel Polski, który na terenie kraju lub poza jego granicami brał udział w walce czynnej z faszyzmem o „wolność i demokrację” lub był prześladowany i więziony za swą działalność przez rządy okupacyjne i sanacyjne. Członkiem biernym mogły zostać wdowy i sieroty, matki i ojcowie po poległych bojownikach, którzy posiadaliby uprawnienia członków ZBoWiD-u i byli jedynymi żywicielami rodziny ubiegającymi się o weryfikację²³. Za osoby uprawnione do zweryfikowania i przyjęcia do Związku w charakterze członków zwyczajnych Zarząd Główny uznawał: weteranów walk rewolucyjnych z lat 1905–1907 i Wielkiej Rewolucji Październikowej, weteranów powstania wielkopolskiego 1918–1919, weteranów powstań śląskich, uczestników walk o wolność Hiszpanii w latach 1936–1939, członków antyfaszystowskich organizacji i antyfaszystowskich więźniów okresu międzywojennego, członków organizacji antyhitlerowskiego ruchu oporu, którzy walczyli w latach 1939–1945, więźniów politycznych hitlerowskich obozów koncentracyjnych, którzy co najmniej przez okres trzech miesięcy byli więzieni za antyfaszystowską działalność polityczną ze względów narodowościowych czy też rasowych, kombatanatów polskich sił zbrojnych oraz obywateli polskich z armii alianckich, którzy w latach 1939–1945 walczyli z faszyzmem i hitleryzmem²⁴.

²² *Ibidem*.

²³ APL, ZBoWiD ZW, sygn. 77. Instrukcja Zarządu Głównego Związku Bojowników o Wolność i Demokrację z dnia 15 lipca 1957 roku dla Komisji Weryfikacyjnych Związku Bojowników o Wolność i Demokrację, k. 78.

²⁴ *Ibidem*.

Członkami Związku nie mogły zostać osoby, które zostały osadzone przez władze okupacyjne w więzieniach lub obozach koncentracyjnych za przestępstwa natury kryminalnej, zhańbiły w okresie okupacji hitlerowskiej godność Polaka lub działały na szkodę narodu polskiego, a po wyzwoleniu były członkami „nielegalnych” organizacji prowadzących walkę przeciwko władzy i ustrojowi Polski Ludowej, np. WiN²⁵ i NSZ²⁶. O członkostwo nie mogły się ubiegać również osoby, które po 1945 roku zostały skazane prawomocnymi wyrokami sądowymi PRL.

Zasady postępowania weryfikacyjnego zostały określone przez Zarząd Główny dokładnie, aczkolwiek instrukcja przewidywała wyjątki przyjęcia osób, które po wyzwoleniu popadły w konflikt z kształtującym się systemem politycznym i wskutek tego zostały skazane przez sądy PRL. Mogły być one przyjęte do Związku, o ile posiadały istotne zasługi w walce z hitlerowskim okupantem, przestępstwa popełnione przeciwko tzw. władzy ludowej nie były ciężkie, postawa ich w stosunku do PZPR bez zarzutu. Natomiast kandydaci, którzy w okresie okupacji odstąpili od obywatelstwa polskiego, mogli zostać przyjęci do Związku, jeżeli uczynili to pod przymusem, a ich działalność w ruchu oporu była świadectwem patriotyzmu. Zastrzeżono jednak, że rozpatrywanie takich kan-

²⁵ Likwidacja Delegatury Sił Zbrojnych 8 sierpnia 1945 roku nie oznaczała zarzucenia działań konspiracyjnych, o czym świadczyło powołanie stowarzyszenia WiN („Wolność i Niezawisłość”) 2 września 1945 roku przez byłego delegata płk. Jana Rzepeckiego i dowódców obszarów DSZ. Struktury WiN stanowiły przedłużenie Delegatury Sił Zbrojnych i były największą organizacją konspiracyjną. WiN domagał się, aby Armia Czerwona i NKWD opuściły obszar Polski, i nie zgadzał się z kształtem granicy wschodniej ustalonej na konferencji w Jałcie, jak również przeciwstawił się wszelkim represjom politycznym. Głównym celem tej organizacji miało być gromadzenie informacji o sytuacji społeczno-politycznej w kraju, a także prowadzenie wśród społeczeństwa propagandy niepodległościowej. Zob. szerzej: *Atlas polskiego...*, s. 8.

²⁶ Kiedy tworzyło się wojsko Państwa Podziemnego, wiele partii nie chciało podporządkować się Komendzie Głównej ZWZ. Stronnictwo Narodowe uchylało się od przekazania pod komendę ZWZ Narodowej Organizacji Wojskowej, a SL „Roch” w sierpniu 1940 roku zaczęło organizować Bataliony Chłopskie. Przełom w organizacji wojska Państwa Podziemnego nastąpił w momencie przemianowania ZWZ w Armię Krajową (AK–14 lutego 1942), a w szczególności po rozkazie z 15 sierpnia 1942 roku nakazującym wszystkim organizacjom wojskowym podporządkowanie się Komendantowi Głównemu AK. Najbardziej znanym przypadkiem była odmowa podporządkowania się w znacznej części Narodowej Organizacji Wojskowej. Jednostki zbuntowane przeciwko politycznej decyzji połączyły się ze Związkiem Jaszczurczym grupy „Szańca” (byłe ONR–ABC) i utworzyły 20 września 1942 roku Narodowe Siły Zbrojne, których tylko część w marcu 1944 roku włączono do AK. Zob. szerzej: *Atlas polskiego...*, s. 10. W instrukcji w celu propagandowym NSZ zaliczono do organizacji, które współpracowały z Niemcami hitlerowskimi podczas II wojny światowej, co jest niezgodne z faktami, ponieważ działalność tej organizacji skierowana była głównie na walkę z okupantem niemieckim, a po wyzwoleniu działała przeciw władzy komunistycznej i głównie z tego powodu jej byli członkowie nie mogli należeć do ZBoWiD-u ani ubiegać się o członkostwo.

dydatur należy do wyłącznej kompetencji Głównej Komisji Weryfikacyjnej²⁷. O wyjątkach tych mówiły punkty 5 i 6 instrukcji weryfikacyjnej.

Z punktami tymi nie do końca zgadzał się lubelski ZBoWiD, o czym świadczy uchwała plenum Zarządu Okręgu z 3 sierpnia 1957 roku:

[...] rozpatrywanie i decydowanie w sprawach takich kandydatów należy do wyłącznej kompetencji Głównej Komisji Weryfikacyjnej w ten sposób, aby rozpatrywanie i decydowanie w sprawach takich kandydatów pozostawić Komisjom Weryfikacyjnym Zarządów Oddziałów i Okręgów w oparciu o opinię środowiskową [chodziło o opinię Komisji Środowiskowej na temat danego kandydata, jeżeli taka została powołana przy Zarządzie Oddziału ZBoWiD²⁸] w ZBoWiD. Plenum Zarządu Okręgu ZBoWiD w Lublinie wnosi o uchylenie punktu szóstego w omawianej instrukcji, w którym jest mowa o wyjątkowych wypadkach przyjęcia na członków ZBoWiD obywateli, którzy w okresie okupacji odstąpili od obywatelstwa polskiego – Plenum stwierdza, że nazwa „Związek Bojowników o Wolność i Demokrację” sprzeciwia się przyjmowaniu obywateli, którzy w krytycznej dla ojczyzny chwili wyrzekli się mienia Polaka²⁹.

Dane, które uprawniały do zweryfikowania, należało udowodnić oryginalnymi dokumentami, odpisami lub pisemnymi oświadczeniami dwóch wiarygodnych świadków uwierzytelnionych przez władze administracyjne lub związkowe. Kandydat na członka Związku był wprowadzany przez dwóch członków ZBoWiD-u, którzy brali na siebie odpowiedzialność za oryginalność przedstawionych przez kandydata dokumentów do celów weryfikacyjnych. Jeżeli osoba

²⁷ APL, ZBoWiD ZW, sygn. 77. Instrukcja Zarządu Głównego Związku Bojowników o Wolność i Demokrację z dnia 15 lipca 1957 roku dla Komisji Weryfikacyjnych Związku Bojowników o Wolność i Demokrację, k. 78.

²⁸ Uchwały Rady Naczelnej ZBoWiD z dnia 19–20 grudnia 1956 roku przewidywały istnienie komisji środowiskowych, których zadaniem miała być pomoc Zarządom ZBoWiD-u w opiniowaniu przy weryfikowaniu kandydatów, gromadzeniu dokumentacji historycznej. W poszczególnych województwach zostały powołane przy Zarządach Okręgów ZBoWiD następujące komisje: weteranów walk rewolucyjnych, weteranów powstania wielkopolskiego, weteranów powstań śląskich, „Dąbrowszczaków”, uczestników ruchu oporu, kombatanatów II wojny światowej. Natomiast w skali krajowej działały powołane przez Zarząd Główny ZBoWiD komisje weteranów walki rewolucyjnej, weteranów powstania wielkopolskiego, weteranów powstań śląskich oraz komisja „Dąbrowszczaków”. Dzięki istnieniu tych komisji Zarządy ZBoWiD uzyskały większe możliwości dotarcia do danych środowisk kombatanckich i ich weryfikacji. Por.: APL, ZBoWiD ZW, sygn. 181. Plenum Zarządu Głównego ZBoWiD. Sprawozdanie z działalności ZBoWiD (grudzień 1956–październik 1958), k. 194.

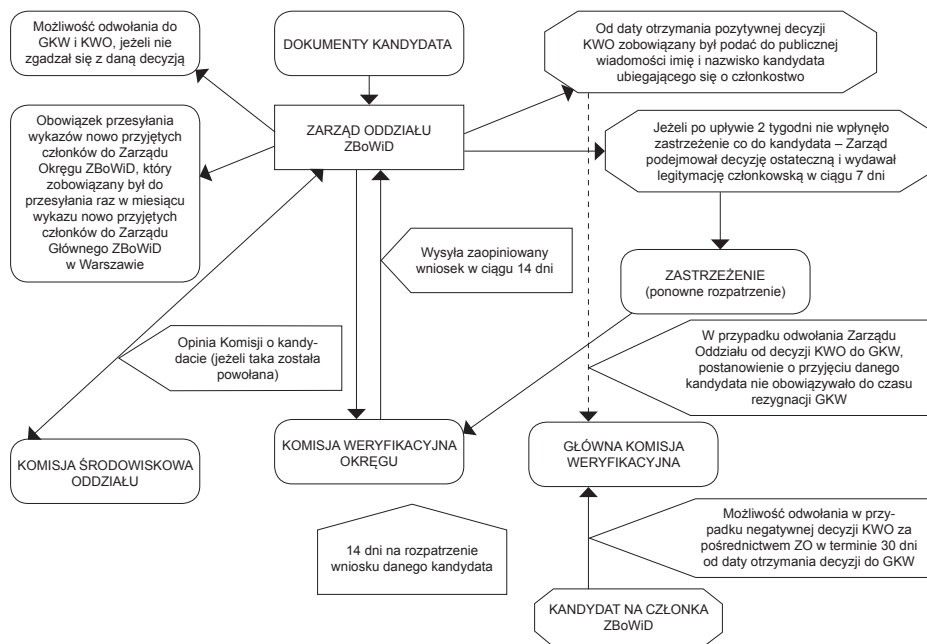
²⁹ APL, ZBoWiD ZW, sygn. 77. Uchwała powzięta na drugim rozszerzonym Plenum Zarządu Okręgu Związku Bojowników o Wolność i Demokrację w Lublinie w dniu 3 sierpnia 1957 roku, k. 67.

wprowadzająca niezgodnie z prawdą potwierdziła wiarygodność dokumentów przedstawionych przez kandydata, ubiegający się o członkostwo mógł zostać pociągnięty do odpowiedzialności karnej, co groziło sankcją, a nawet wykluczeniem ze Związku włącznie³⁰.

Wraz z instrukcją weryfikacyjną wydany został przez Prezydium Zarządu Głównego ZBoWiD regulamin weryfikacyjny z dnia 15 lipca 1957 roku. Według niego, za członka Związku uważana była osoba, która została przyjęta przez Zarząd Oddziału (względnie zarząd koła) na wniosek Okręgowej Komisji Weryfikacyjnej lub Głównej Komisji Weryfikacyjnej. Osoba ubiegająca się o członkostwo w Związku – zarówno na członka czynnego, jak i biernego – zobligowana była do złożenia deklaracji w dwóch jednobrzmiących egzemplarzach wraz z jedną fotografią i niezbędnymi dokumentami, które stwierdzały jego prawa do członkostwa. Kandydat składał dokumenty do Zarządu Oddziału (mógł do zrobić również za pośrednictwem zarządu koła) według właściwego miejsca zamieszkania. Zarząd Oddziału miał prawo uzyskać pisemną opinię na temat danego kandydata we właściwej Komisji Środowiskowej Oddziału (jeżeli taka istniała), następnie przekazywał dokumenty do Komisji Weryfikacyjnej Okręgu, która po otrzymaniu wniosku weryfikacyjnego miała dwa tygodnie na rozpatrzenie sprawy danego kandydata i przesyłała odpowiedni wniosek Zarządowi Oddziału. Zarząd Oddziału z kolei był zobowiązany w ciągu tygodnia od daty otrzymania pozytywnej decyzji Komisji Weryfikacyjnej Okręgu podać do wiadomości publicznej, poprzez wywieszenie w miejscu przeznaczonym do ogłaszania zarządzeń: imię i nazwisko, datę i miejsce urodzenia ubiegającego się o członkostwo w Związku. W przypadku kiedy Zarząd Oddziału odwoływał się od pozytywnej decyzji Okręgowej Komisji Weryfikacyjnej, postanowienie to nie obowiązywało do czasu podjęcia decyzji przez Główną Komisję Weryfikacyjną. Jeżeli po upływie dwóch tygodni od daty ogłoszenia kandydata nie wpłynęło żadne uzasadnione zastrzeżenie, Zarząd Oddziału podejmował decyzję ostateczną i wydawał kandydatowi legitymację członkowską w ciągu tygodnia. Jeżeli wpłynęło zastrzeżenie co do kandydata, sprawa podlegała ponownemu rozpatrzeniu przez Komisję Weryfikacyjną Okręgu. W przypadku nieprzyjęcia kandydata na członka Związku na skutek negatywnej decyzji Okręgowej Komisji Weryfikacyjnej lub uzasadnionych pisemnych zastrzeżeń osób zainteresowanych Zarząd Oddziału miał obowiązek zawiadomić o tym ubiegającego się o członkostwo z podaniem uzasadnienia podjęcia negatywnej decyzji. Kandydat, który nie został przyjęty do Związku na skutek nega-

³⁰ *Ibidem.*

tywnego postępowania weryfikacyjnego, miał prawo odwołania się od decyzji Komisji Weryfikacyjnej Okręgu za pośrednictwem Zarządu Oddziału Okręgu w terminie trzydziestodniowym od daty otrzymania decyzji do Głównej Komisji Weryfikacyjnej. Takie samo prawo przysługiwało Zarządowi Oddziału, który mógł się odwołać do Głównej Komisji Weryfikacyjnej i Komisji Weryfikacyjnej Okręgu, jeżeli nie zgadzał się z decyzją wyżej wymienionych komisji. Zarząd Oddziału po każdym posiedzeniu miał obowiązek przysyłania wykazów przyjętych członków do Zarządu Okręgu ZBoWiD, który zobowiązany był do wysyłania raz w miesiącu wykazu nowo przyjętych członków do Zarządu Głównego ZBoWiD w Warszawie³¹. Przedstawiona za pomocą schematu procedura weryfikacyjna to tzw. weryfikacja przez okręgowe komisje weryfikacyjne.

Rycina 1. Schemat procesu weryfikacyjnego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: APL, ZBoWiD ZW, sygn. 183. Regulaminy weryfikacyjne ZBoWiD z dnia 15 lipca 1957 i 15 grudnia 1959 roku, k. 76–79, 70–77.

³¹ APL, ZBoWiD ZW, sygn. 183. Regulamin weryfikacyjny Związku Bojowników o Wolność i Demokrację uchwalony przez Prezydium ZG ZBoWiD w dniu 15 lipca 1957 roku, k. 76–77.

Uchwały Komisji Weryfikacyjnych co do kandydatów ubiegających się o przyjęcie do Związku w trybie odwołania zapadały większością głosów. W przypadku gdy wniosek Komisji został uchwalony niejednogłośnie, przewodniczący Komisji na żądanie mniejszości zobowiązany był do przekazania sprawy do Głównej Komisji Weryfikacyjnej, która na rozpatrzenie wszelkiego rodzaju odwołań miała trzydzieści dni³².

Regulamin weryfikacyjny określał również cele i zadania Głównej Komisji Weryfikacyjnej, której siedziba znajdowała się w Warszawie. Przede wszystkim była to instancja odwoławcza i ostatecznie decydująca w przypadkach indywidualnych kandydatów ubiegających się o członkostwo w ZBoWiD-zie. Komisja ta sprawowała nadzór nad Komisjami Weryfikacyjnymi działającymi w okręgach, rozpatrywała odwołania pod względem merytorycznym i formalnym. Wznowienie postępowania weryfikacyjnego przez Główną Komisję było możliwe tylko w przypadkach, kiedy pojawiały się nowe okoliczności, które nie były znane w poprzedniej procedurze weryfikacyjnej, jak np. nowe dokumenty czy też świadkowie poświadczający prawo kandydata do ubiegania się o członkostwo w Związku. Do zadań Komisji należało również rozpatrywanie wniosków weryfikacyjnych okręgów, spraw przekazywanych przez Główny Sąd Koleżeński, jak również rozpatrywanie spraw kandydatów, którzy po wyzwoleniu popadli w konflikt z władzami komunistycznymi i w związku z tym byli skazani przez sądy PRL³³. Do kompetencji Komisji należało też rozpatrywanie spraw osób, które w czasie okupacji zrzekły się obywatelstwa polskiego.

W świetle regulaminu Komisja zwoływana była przez jej przewodniczącego lub zastępcę. Nadesłane sprawy rozpatrywała w składzie trzech członków Komisji wyznaczonych przez przewodniczącego. W przypadku rozpatrywania sprawy pojedynczego kandydata w skład Komisji wchodził członek reprezentujący środowisko ubiegającego się o członkowstwo w Związku (AK, BCh, GL, AL). Uchwały Głównej Komisji Weryfikacyjnej zapadały jednogłośnie i były ostateczne, natomiast w przypadku gdy zespół orzekający nie uzgodnił jednolitego stanowiska w danej sprawie, rozpatrywało ją plenum Głównej Komisji Weryfikacyjnej większością głosów. W sprawach weryfikacyjnych o charakterze szczególnym zainteresowani mogli indywidualnie występować z wnioskiem bezpośrednio do Komisji, z pominięciem Komisji Weryfikacyjnych Okręgów, uzasadniając to konkretnymi przyczynami³⁴.

³² *Ibid.*, k. 77.

³³ *Ibidem.*

³⁴ *Ibidem.*

Komisje Weryfikacyjne Okręgów powoływane były w trybie przewidzianym przez statut Związku. Wszelkiego rodzaju uchwały Komisji były redagowane w taki sposób, aby w sytuacji braku jednomyślności było z nich wiadome, jakie kryteria zostały przyjęte za podstawę do podjęcia danej decyzji przez komisję weryfikacyjną. Dokładność w uzasadnieniu danej decyzji, np. nieprzyjęcia kandydata na członka Związku, ułatwiała pracę Głównej Komisji Weryfikacyjnej, która przy rozpatrywaniu sprawy opierała się na wysyłanych dokumentach przez Okręgowe Komisje Weryfikacyjne, bez konieczności korespondowania z daną okręgową komisją. Niewątpliwie ułatwiała to prace Głównej Komisji Weryfikacyjnej, ale i miało znaczący wpływ na efektywność weryfikacyjną kandydatów³⁵.

Regulamin weryfikacyjny z dnia 15 grudnia 1959 roku

Najbardziej precyzyjnym i konkretnym dokumentem określającym zasady weryfikacyjne był regulamin weryfikacyjny z dnia 15 grudnia 1959 roku. Był on pewnego rodzaju uzupełnieniem instrukcji i regulaminu weryfikacyjnego z 1957 roku. Zmiany zawarte w regulaminie zostały zatwierdzone przez Prezydium Rady Naczelnej ZBoWiD. Regulamin określał, kto i na jakich zasadach mógł zostać przyjęty na członka ZBoWiD-u.

Regulamin rozróżniał członków zwyczajnych i nadzwyczajnych (w instrukcji weryfikacyjnej z 15 lipca 1957 roku członkowie nadzwyczajni nazwani byli członkami biernymi). Według regulaminu członkiem zwyczajnym Związku mógł zostać każdy obywatel RP, który podczas okupacji brał czynny udział w walce z Niemcami na terenie RP lub poza jej granicami czy też był więziony za swoje poglądy polityczne przez władze okupacyjne. Status członka nadzwyczajnego mogli uzyskać wdowy, sieroty, matki i ojcowie po poległych żołnierzach, którzy posiadali uprawnienia członków zwyczajnych w ZBoWiD-zie. W chwili śmierci członka zwyczajnego Związku o członkostwo nadzwyczajne mogły ubiegać się wyżej wymienieni członkowie rodziny, jeżeli ubiegający się był jedynym jej żywicielem. Uprawnienia członka nadzwyczajnego wygasaly w momencie wstąpienia wdowy po poległym członku ZBoWiD-u ponownie w związek małżeński, natomiast sierota po poległym „bojowniku” traciła uprawnienia członka nadzwyczajnego w momencie uzyskania pełnoletności lub w chwili wstąpienia w związek małżeński. W przypadku gdy sierota po uzyska-

³⁵ *Ibidem.*

niu pełnoletności kontynuowała naukę szkolną lub studia wyższe, utrzymywała prawo członkostwa nadzwyczajnego do momentu ukończenia nauki, czyli do 24. roku życia włącznie. Członkowie zwyczajni i nadzwyczajni byli przyjmowani przez Zarząd Koła (lub oddziału) Związku. Wymagane było od nich przestrzeganie zasad ideowych Związku zawartych w statucie³⁶.

Za uprawnionych do zweryfikowania w charakterze członka zwyczajnego Związku regulamin uznawał:

- a) weteranów walk rewolucyjnych z lat 1905–1917, rewolucji październikowej i wojny domowej w Związku Radzieckim,
- b) żołnierzy walczących o wolność narodową Wielkopolski, Śląska, Gdańska, Warmii, Mazur, ziemi lubuskiej i Pomorza,
- c) więźniów politycznych okresu międzywojennego 1918–1939,
- d) walczących poza granicami kraju, w szczególności w obronie republiki w Hiszpanii (udział w wojnie domowej w Hiszpanii 1936–1939),
- e) członków organizacji antyhitlerowskiego ruchu oporu,
- f) więźniów obozów koncentracyjnych,
- g) żołnierzy walczących w armiach alianckich,
- h) walczących z podziemiem polskim po wyzwoleniu kraju³⁷.

Postępowanie weryfikacyjne wymuszało na kandydacie ubiegającym się o przyjęcie do Związku złożenie odpowiednich dokumentów (mogły być też odpisy, jeśli niemożliwe było przedstawienie oryginalnych dokumentów) lub przedstawienie pisemnych oświadczeń dwóch wiarygodnych świadków, które powinny być potwierdzone przez władze administracyjne. Jeżeli składano jakiegokolwiek zeznania czy też zaświadczenia, które wpływały na korzyść ubiegającego się o przyjęcie do Związku, a były niezgodne z faktami, wyciągane były konsekwencje karne określone w Kodeksie Karnym PRL³⁸.

Weryfikacja żołnierzy i oficerów zawodowych Wojska Polskiego, Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Wojskowej Ochrony Pogranicza potwierdzana była przez jednostki administracyjne Ministerstwa Obrony Narodowej lub Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. W potwierdzeniach tych stwierdzano przede

³⁶ APL, ZBoWiD ZW, sygn. 183. Regulamin Weryfikacyjny Związku Bojowników o Wolność i Demokrację z dnia 15 grudnia 1959 roku, uzupełniony zmianami zatwierdzonymi przez Prezydium Rady Naczelnej ZBoWiD, k. 70.

³⁷ *Ibidem*. Punkt ten doprowadzał do kuriozalnych sytuacji w Związku, gdyż w jednych szeregach kombatanckich mogli się znaleźć kaci i ich ofiary. Mam tu na myśli przede wszystkim funkcjonariuszy UBP, MO, KBW, którzy w świetle tego punktu mogli być przyjęci – i byli przyjmowani – do Związku, gdyż w latach 1944–1956 walczyli z „reakcyjnym podziemiem”.

³⁸ *Ibid.*, k. 71.

wszystkim zgodność z danymi w aktach personalnych kandydatów na członka Związku³⁹.

Zadaniem Okręgowych Komisji Weryfikacyjnych było rozpatrywanie kandydatów ubiegających się o przyjęcie do ZBoWiD-u nie tylko pod kątem ich walki na frontach II wojny światowej, lecz brano także pod uwagę cały życiorys kandydata i całokształt jego działalności. Członkami Związku nie mogły zostać osoby, które w latach okupacji brały w walce tylko formalny udział lub poprzez swoją nikłą działalność w walce z Niemcami nie nabyły wystarczających uprawnień do zweryfikowania, pomimo że istniały fakty, na podstawie których spełnione były warunki weryfikacyjne. Na przykład nie mógł zostać zweryfikowany kandydat na członka Związku, który został zmobilizowany lub był ochotnikiem w 1939 roku, lecz nie brał udziału w walce obronnej, a po jej zakończeniu wystąpił z armii i pozostawał bierny w okresie okupacji hitlerowskiej⁴⁰.

Regulamin z 1959 roku w swej treści zwracał szczególną uwagę na kandydatów którzy ubiegali się o przyjęcie do ZBoWiD-u, a nie mieli takiego prawa. W punkcie tym nie różnił się on od regulaminów weryfikacyjnych z 1957 roku. Do osób niemających prawa ubiegać się o członkostwo (poza członkami WiN i NSZ) zaliczył jeszcze działaczy organizacji Miecz i Pług⁴¹, jak i osoby, które po 22 lipca 1944 roku zostały skazane prawomocnymi wyrokami sądów PRL⁴² (punkt ten eliminował udział i działalność w ZBoWiD-zie żołnierzy podziemia niepodległościowego).

Opisane zasady jasno określały, kto nie mógł zostać przyjęty do Związku, lecz pomimo to regulamin przewidywał wyjątki dla osób, które mogły zostać przyjęte do ZBoWiD-u, ale spełniają pewne warunki:

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Miecz i Pług (Ruch „Miecz i Pług”) – była to konspiracyjna organizacja polityczno-wojskowa, utworzona w 1939 roku w Warszawie przez działaczy chrześcijańsko-narodowych, m.in. ks. Leona Poeplau (ps. Wolan) i A. Białobrzeskiego. W 1939 roku organizacja została rozbita przez gestapo, a od roku 1941 była odbudowywana. Wchłonęła wiele grup i organizacji konspiracyjnych, m.in. część tajnej organizacji wojskowej „Gryf Pomorski”. MiP zmienił nazwę na Zjednoczone Organizacje Ruchu „Miecz i Pług” i wyłonił pion wojskowy pod nazwą Armia Podziemna. Najsilniejsze ogniska działały w Warszawie i okolicy, na Podlasiu, Pomorzu, w Krakowskim (łącznie w organizacji było kilka tys. osób). W MiP działał wywiad antyniemiecki i antykomunistyczny (siatka wywiadowcza okręgu pomorskiego zdobyła informacje o niemieckim doświadczalnym ośrodku rakietowym w Peenemünde). W 1943 roku kontrwywiad AK zdemaskował kilku działaczy kierownictwa jako agentów gestapo i 18 września 1943 roku przeprowadzono akcję likwidacyjną. Por.: *Nowa encyklopedia...*, t. 4, Warszawa 1996, s. 195.

⁴² APL, ZBoWiD ZW, sygn. 183. Regulamin Weryfikacyjny Związku Bojowników o Wolność i Demokrację z dnia 15 grudnia 1959 roku, k. 71–72.

mają poważne zasługi w walce z faszyzmem i hitlerowskim okupantem, przestępstwa ich popełnione przeciwko narodowi i PRL nie były szczególnie ciężkie, a obecna postawa moralna i stosunek do Polski Ludowej jest bez zarzutu⁴³.

Decyzję w tej sprawie podejmowała wyłącznie Główna Komisja Weryfikacyjna po wstępnym zaopiniowaniu przez Okręgową Komisję Weryfikacyjną.

Kandydat ubiegający się o członkostwo zwyczajne czy też nadzwyczajne wprowadzany był do Związku przez dwóch członków zwyczajnych, ponieważ członkowie nadzwyczajni, tzw. podopieczni, nie posiadali takiego prawa. Członek wprowadzający kandydata na członka zwyczajnego czy też nadzwyczajnego brał na siebie odpowiedzialność za „obywatelską postawę i poziom moralny kandydata, co winno być stwierdzone podpisami wprowadzających”⁴⁴. Wobec osób, które naruszały regulamin weryfikacyjny – w szczególności chodziło o wprowadzających członków Okręgowych Komisji Weryfikacyjnych i Zarządów – stosowane mogły być sankcje organizacyjne, jak np. wykluczenie ze Związku⁴⁵.

W mojej ocenie przełomowym momentem w działalności weryfikacyjnej ZBoWiD-u, nie tylko w skali województwa, lecz również w skali kraju, było wydanie instrukcji i regulaminów weryfikacyjnych, które konkretnie określały, kto mógł przynależeć do Związku, a kto nie. Pomimo to osoby, które ubiegały się o przyjęcie do Związku, dostawały się w jego szeregi, mimo że nie posiadały prawa przynależności. Zdarzały się przypadki, że przyjmowani byli na podstawie sfałszowanych dokumentów lub nieprawdziwych oświadczeń członków wprowadzających danego kandydata. Weryfikacja miała istotny wpływ na skład środowiskowy ZBoWiD-u, ponieważ do Związku nie byli przyjmowani członkowie AK (do 1956 roku). W strukturach organizacji w ogóle nie było miejsca dla byłych członków WiN, NSZ i MiP, z powodu ich działalności w politycznym i zbrojnym podziemiu niepodległościowym, które formowało się po 22 lipca 1944 roku.

⁴³ *Ibid.*, k. 72.

⁴⁴ *Ibidem.*

⁴⁵ *Ibidem.*

SUMMARY

A solid historical monograph on The Society of Fighters for Freedom and Democracy (Polish: ZBoWiD) characterizing its development and activities during the period of PRL (People's Republic of Poland) has not been written as yet. Except for the work of Joanna Warzywniak titled: "ZBoWiD i pamięć drugiej wojny światowej 1949–1969" ("ZBoWiD and the Memories of the Second World War 1949–1969") there is little that is known about its central operation as well local operation in particular voivodeships. One should also bear in mind that the dissertation mentioned above focuses mostly on sociological aspect and does not exhaust the topic.

The process of internal verification of the prospective members of the association, which still has not been analysed, also constitutes a problem. This article attempts to make the analysis as well as to make the reader acquainted with the criteria for affiliation with the association. Apart from the interpretation of the regulations of acceptance issued by the Management Board of ZBoWiD, I also present the capacity of the Main Verification Board. Furthermore, I researched the operation of the district verification board in the Board of Voivodeship ZBoWiD in Lublin in order to present the mechanisms of operation of such a mass organization as ZBoWiD was, in the context of the process of verification of the members.